

УДК 355.015(477)

Ігор ГАВРИЛІВ

УКРАЇНСЬКИЙ МІЛІТАРИЗМ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАПЕРЕДОДНІ ТА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Зроблено екскурс в історію військових звитяг українців, які впродовж віків протистояли азійській експансії, оберігаючи східні кордони Європи. Показано формування Збройних сил України в роки Великої війни, що сприяло відновленню національної державності.

Ключові слова: мілітаризм, війна, національна армія, козаки, Січові стрільці, українська державність.

2014 рік перегорнув чергову сторінку української історії, коли російська агресія змусила наш народ активізувати свої мілітарні сили. Півроку воєнних дій показали, що не вдалося жадібному супротивнику зламати свободолюбний дух і збройний чин українців. Кровопротитні бої, проведення мобілізації військовозобов'язаних, сміливий почин добровольців змусили звернути увагу істориків на національні мілітарні традиції. Це все збіглося з відзначенням 100-літньої дати початку Першої світової війни, коли в умовах бездержавності українці спромоглися відродити власні збройні сили. Тому значущість даної проблеми є як ніколи актуальною.

В українській історіографії наявний пласт публікацій на військову тематику. Практично усі відомі історики у своїх студіях досліджували національний мілітаризм в давні часи; в княжий період, показуючи експансію руських воїнів на чолі войовничих князів; особливо широко представлено Козаччину, яка призвела до відновлення державності у XVII ст.; збройну боротьбу за її утвердження та збереження в період Руїни; участь українців у світових баталіях у складі інших країн; у роки Визвольних змагань 1914–1921 рр. Узагальнюючою вважаємо працю Івана Крип'якевича, Богдана Гнатевича, Зенона Стефаніва та ін. «Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.), що вийшла у Львові 1935–1936 рр., а видавництво «Світ» опублікувало у 1992 р. уже 4-те видання.

Починаючи із відновлення незалежності Української держави в 1991 р., сформувалася ціла когорта військових істориків, які на шпальтах фахових видань: «Сторінки воєнної історії України» (заснований 1997 р.), «Держава та Армія» (1998 р.), «Воєнна історія», діаспорному «Вісті Комбатанта» та багатьох інших, а також численних наукових форумах, присвячених військовій темі; у Спеціалізованих вчених радах за спеціальністю: 20.02.22 – військова історія у Національному університеті «Львівська політехніка» (при кафедрі історії України діяла у 1995–2011 рр.), Національній академії оборони України, де захищено достатньо дисертаційних робіт, публікують масив праць із поставленої проблематики.

Завдання розвідки – ретроспективно показати шлях розвитку українського мілітаризму, який дозволив у роки Великої війни 1914–1918 рр. відновити національну державність та здійснив спробу її захистити від сусідів-окупантів.

Геополітично перебуваючи між Сходом і Заходом, не маючи природнього захисту, українські землі завжди були об'єктом експансії чужинців. З початку Великого переселення народів IV–VII ст. і пізніше, сюди сунули азійські орди гунів, аварів (обрів), хозарів, печенігів, половців, монголо-татар. Тому з прадавніх часів наші прашури разом із традиційним ралом для обробітку землі ніколи не розставалися з мечем – для оборони та поширення свого ареолу проживання. Уже в античних джерелах знаходимо визначальну характеристику племен, які проживали на територіях сучасної України. Так, грецький історик IV ст. Марцелін описує аланів-роксоланів: “Були вони значно культурніші від гунів, гарні з виду, біляві, легко озброєні, дуже войовничі та свободолюбиві, любили притримуватися в громаді рівності”¹. Арабський знавець Східної Європи Ібрагім ібн-Якуб зазначав: “Слов’яни люди сміливі, здатні до боротьби, коли б не незгоди серед їх численних і порозкиданих племен, то з їх силами не міг би зрівнятися ні один народ світу”².

Київські князі у IX–XI ст., внаслідок воєнної колонізації, поширили свої володіння на обширній території від Карпат аж до Кавказу, від Балтики до Чорномор’я. Недарма Понт Евксінський називали “Руським морем”, коли неодноразово кораблі русинів обсаджували Візантію. Слід наголосити на дотриманні лицарських традицій, коли Святослав Хоробрий (964–972) напередодні воєнного походу попереджував супротивників: “Іду на Вас!” Володимир Мономах (1113–1125) у своїй “Поуці дітям” застерігав: “Коли на війну вийдете, не лінуйтеся, не дивіться на воєвод; не вкидайтеся в питво, ні в їжу, ні в спання; сторожу самі розставляйте, а коли звідусіль війська порозставляйте, то щойно тоді лягайте; рано вставайте, так зброї з себе не здимайте; як чоловік з лінощів не розглянеться, то несподівано пропаде”³.

Великий галицький князь Ярослав Осмомисл (1153–1187) був оспіваний літописцем “Слова о полку Ігоревім” як войовничий та авторитетний володар: “Осмомисле Ярославе, княже в галицькім околі! Гордо сів ти на престолі, Золотокованім престолі. Ти підпер угорські гори скрізь залізними полками, королеві путь заставив, Дунаєві замкнув брами. Мечеш бремена під хмари, до Дунаю судиш суди. Твої грози йдуть світами, по землях течуть усюди. Ти і Києву ворота відчиняєш в кожній хвилі і з вітцівського престолу у салтанів мечеш стріли. Стріляй Кончака поганця за наругу половчина і за рани Ігореві, Святославового сина”⁴.

Романа Мстиславовича (1199–1205), який об’єднав українські землі в Галицько-Волинську державу, літописець називає “царем на Русі”, “самодержцем всія Русі”. Він зображений таким, що воюючи половців “кинувся на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, хоробрий

¹ Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – 2-ге вид. доповн. – Вишгород, 2013. – С. 5.

² Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – 4-ге вид. змін. і доповн. – Львів: В-во “Світ”, 1992. – С. 7.

³ Крип’якевич І. Князь Ярослав Осмомисл (1153–1187) з приводу 750-ліття смерті великого галицького князя з 13 образками і 1 мапою / І. Крип’якевич. – Львів: Накладом товариства “Просвіта”, 1937. – С. 11.

⁴ Там само. – С. 7.

був, як тур, бо він ревно наслідував свого предка Мономаха...”⁵. Великий князь намірився воювати в Саксонії, але під час походу був убитий в боротьбі з поляками.

Його спадкоємець Данило Романович (1201–1264), який у 1223 р. був поранений у битві з монголо-татарами на р. Калка, здійснив переможні походи на сусідні країни, а в 1238 р. переміг добре озброєний загін тевтонських лицарів Добжинського ордену під Дорогочином на Підляшші, полонивши їхнього магістра Бруно. Князь Данило напередодні битви проголосив: “Не личит держати нашу батьківщину крижевникам (хрестоносцям)”⁶. У 1245 р. український князь здобув блискучу перемогу над угорськими військами біля м. Ярослава на Сяні, що стримало просування угрів углиб наших земель. За успішне протистояння монголо-татарській експансії у 1253 р. Данило Галицький отримав від папи Інокентія IV королівську корону, що означало визнання захисту європейських країн від нашествия ординців.

Стратегія того часу вимагала знищити ворога одним сильним ударом. “Русь є скоро до бою” – характеризував галицьке військо угорський воевода Филя. Таку тактику називали “руський бій”.

У Русько-Литовську добу українські полки разом з іншими народами брали участь у переможній битві під Грюнвальдом 1410 р., що стримало просування на Схід німецьких лицарів. Згодом українці стали на заваді експансії Московського князівства. Так “некоронований король Русі” Констянтин Острозький (1463–1533) на чолі русько-польсько-литовських військ у 1514 р. під Оршею розгромив війська московського князя Василя III.

У XV–XVIII ст. українці витворили феномен, який немає аналогів у бездержавних народів: створили могутню мілітарну силу тогочасної Європи – славетне козацтво. Безстрашні українські козаки-лицарі виконували функції європейської християнської міліції у боротьбі проти наступу ісламу. Запорізька Січ стала військовою республікою з демократичними засадами управління. Великий гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (1616–1622) прославив українців у численних морських походах на Крим, Туреччину і Московію, а у переможній битві над чисельнішими силами турецько-татарського війська під Хотином у 1621 р. змив ганьбу поразки поляків під Цецорою 1620 р. Ватикан нагородив золотою медаллю гетьмана козацького війська Івана Сулиму за його успішні антитурецькі вилазки.

Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1657) відновила українську державність, яка стала суб’єктом міжнародних відносин під час укладення договорів з різними країнами. А його послідовники ще понад сотню років боронили Україну від посягань чужинців-завойовників.

У смутні часи втрати державності українці не переставали підтримувати свої військові звитяги. Так, в Російській імперії для ведення численних війн існували формування Чорноморського козацького війська (1788–1860), Кубанського козацького війська (1860–1920). Під час війни з Наполеоном (1812–1815), як і під час Кримської війни (1853–1856) відновлено козацькі формування. Існували козацькі частини в Туреччині: Задунайська Січ (1775–1828), загони запорізьких козаків Садика Паші (Михайла Чайковського). Під час “весни народів” 1848 р.

⁵ Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава / Я. Ісаєвич. – Львів, 1999. – С. 13.

⁶ Там само. – С. 17.

створено галицькі загони національної гвардії, народна самооборона, батальйон руських стрільців.

На зламі XIX–XX ст. українці розпочали підготовку до прогнозованих Визвольних змагань. В Галичині і на Буковині (пізніше також на Закарпатті) створено численні осередки “Соколів”, “Січей” та “Пласту”. Спочатку вони діяли як гімнастично-пожежні та спортивно-патріотичні товариства, але згодом переросли у парамілітарні. До вибуху Великої війни в Галичині вже існувало 900 осередків “Сокола” і 100 осередків “Січі”. У грудні 1912 р. “Січі” об’єдналися в Український січовий союз на чолі з Кирилом Трильовським (1864–1941). Вони виступили з ініціативою військового навчання, яке започатковано в с. Завалля Снятинського повіту. Незабаром у 1913 р. у Львові виникло товариство Українських січових стрільців під керівництвом Володимира Старосольського (1878–1942) та Дмитра Катамая (1886–1935). До них вступили воєнізовані студентські товариства, пластуни. Створено січові організації студентської, робітничої та сільської молоді. В них проводили широку підготовчу мілітарну роботу, яка включала навчальні маневри⁷. Так, у 1913 р. учні старших класів Рогатинської гімназії під проводом директора Михайла Галушинського (1878–1931) і вчителів проводили нічні військові вправи, на яких відпрацьовували завдання оборони Рогатина від “ворога”, що наступає з півночі⁸. Практичні навчання стрільби з гвинтівок (старої системи Верндля і нової Монліхера) проходили у Львові у підвалах будинків, лісових околицях міста. Перші великі польові вправи Січових стрільців відбулися 28 грудня 1913 р. в м. Сокалі⁹. Апофеозом українських мілітарних приготувань була велична маніфестація, присвячена столітній річниці від дня народження Тараса Шевченка (1814–1861), яка відбулася 28 червня 1914 р. у Львові на площі “Сокола-Батька”. У зв’язі взяли участь 12500 осіб, які представляли 120177 членів 2166 стрілецьких, січово-сокольських та пластових організацій краю, 500 з яких були озброєними. Один з учасників свята Микола Угрин-Безгрішний (1883–1960) зазначав: “Одушевлення велике... З появою озброєних Українських Січових Стрільців на здвизі був помітний неописаний ентузіазм, великий запал, сльози радості в очах видців, невмокаючі оплески... Кожний зрозумів, що осе настає нова доба в історії всієї України. Від 1775 року оце вперше український народ готується до рішучого бою за волю і долю України із зброєю в руках”¹⁰.

Очевидно, що воєнна напруга в Європі у 1912–1913 рр. спричинилася до активізації української молоді, яка все більше почала цікавитися національними військовими традиціями. До того часу серед провідної верстви на західноукраїнських землях переважала настанова готувати підростаюче покоління до священництва чи юриспруденції, а не до військової служби. В Австро-Угорській армії українці

⁷ *Макарчук С.* Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – С. 27–28.

⁸ *Мединська С.* Втілення педагогічних ідей Михайла Галушинського в організацію національно-визвольного процесу Рогатинської гімназії / С. Мединська // Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину: матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю від дня народження і 90-й річниці відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого (Львів; Рогатин, 19 вересня 1998 р.). – Львів; Рогатин, 1999. – С. 93–94.

⁹ *Гордієнко В.* Українські Січові Стрільці / В. Гордієнко. – Львів, 1990. – С. 8.

¹⁰ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія. До 90-річчя утворення.* – Львів; Івано-Франківськ: “Манускрипт-Львів”, 2008. – С. 85.

становили лише 8 % особового складу. На тисячу офіцерів строкової служби припадало лише два українці, а на тисячу резервістів офіцерів – 5 відповідно¹¹.

З початком світової війни у складі цісарських військ мобілізовано понад 250 тис. українців, які були задіяні як на Східному, так і на Західному напрямі воєнних дій. Галицько-Буковинський політичний провід, створивши Головну Українську Раду, закликав: "...здіймається пожежа війни, в якій тріснуть кайдани, що давили поневолені народи. В сій пожежі кується будучність України... Українська Боева Управа стає одинокою старшиною організації українських добровольців, яка одержує назву Українських Січових Стрільців... Український народе!.. До зброї! З оружжям в руці зміримося з відвічним нашим ворогом з царизмом! З оружжям в руці постоїмо за наші права, честь і будучність!"¹².

З великими труднощами ГУР вдалося отримати дозвіл від австрійського уряду створити добровольчий Легіон УСС, який був організований у серпні 1914 р. чисельністю 2500 осіб, розділених на два батальйони. Сформований на правах воєнізованої добровільної організації, він не отримав належного забезпечення та озброєння від австрійського Міністерства війни, тому місцеве населення надавало посильну допомогу в його забезпеченні одностроями, їжею, амуніцією і т.п. З вересня 1914 р. у Стрию усуси склали присягу державі, а також українському народові: "Я... Український січовий стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплини крові. Так мені Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь"¹³.

Бойовий шлях Легіону УСС розпочався вже у вересні 1914 р., коли росіяни, прорвавши фронт і дійшовши до Карпатських гір, зайняли Галичину. Після короткотермінового вишколу на Закарпатті, на Ужоцькому та Варецькому перевалах пройшло бойове хрещення українських воїнів. Учасник тих подій залишив спогади: "1 курінь – 4 сотні близько 800 усс в с. Стрибачово. Курінний отаман – д-р М. Волошин, адвокат зі Львова. Сотники: д-р Гірняк, проф. гімн. з Рогатина, інженер міністерства з Відня Дудинський, кандидат адвокатури зі Львова В. Дідушок і кандидат нотар Будзановський зі Станіславава.

11.09.1914 р. наказ Дир. гімназ. з Рогатина Мих. Галуцинського найкращу сотню повести через Мукачів, Воловець до Варецка і поставити до диспозиції тамтешній військовій команді. Сотня Дідушка – 200 людей, по 25 патронів на кріс.

Серед молоді панував веселий, піднесений настрій, кожний йшов з ентузіазмом в бій за вільну Україну. Потяг заїхав... По сердечній і настройовій промові начальника Галуцинського, який в товаристві проф. д-ра Томашівського заявився там, щоб супроводити першу сотню укр. січ стрільців у визвольний бій – піднісся тричі голосний клич Ура! і залунала пісня «Ще не вмерла Україна». Вражіння було величаве.

Не було відповідного одягу і взуття. Але дух серед молоді не ослаб – бо бажають йти в бій за славу народню справу.

¹¹ Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – Львів; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 30–31.

¹² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 ... – С. 88.

¹³ Там само. – С. 92.

До хвилі нашого прибуття Варецько було оповіщено мешканців. Скоро ми появилися і ввійшли до містечка – населення зі сльозами радості повернуло до своїх гадзівств висловлюючи нам вдяку, що прийшли їх боронити перед ворогом москалем¹⁴.

У травні 1915 р. на г. Маківка біля Славського завдяки усусам було зупинено російський наступ, що відзначило австрійське командування: “Українці! З великою гордістю можете глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги. Кожний мусить славитися приналежністю до Вашого Корпусу, бо матиме право назвати себе вибраною частиною. Я певний у тому, що в кожній небезпеці можна на Вас числити.

Щоб ці побажання сповнились – тричі слава!

Ген. Флайшман¹⁵.

Українська Бойова Управа пророчо зазначила: “... Побіда на Маківці перетриває не літа і десятки літ, а століття. Вона блестітиме в історії сонцем воєнної слави¹⁶.”

Згодом усуси брали участь в боях під Болеховом (30 травня – 1 червня 1915 р.), Галичем (кінець червня 1915 р.), у межиріччі річок Серету і Стріпи (28 серпня – 2 вересня 1915 р.), під Потуторами і Бережанами на г. Лисоні (серпень 1916 р.). Тут вони зазнали великих втрат, багато воїнів попали в російський полон. Учасники залишили спогади про ті бої: “У двох битвах на Лисоні і коло Посухова вкрилися УСС безсмертною славою здобуваючи собі не тільки признання, але й німецьких та турецьких генералів. Однак ціна цієї слави досить велика – у цих двох боях втратили 1300 стрільців і майже всіх фронтових старшин, які або загинули, або попали в російський полон. В половині жовтня 1916 р. рештки прибули до Розвадова на реорганізацію¹⁷.”

Під час перепочинку був створений Кіш (Кадра), який проводив мобілізацію, опікувався пораненими і хворими. Там же сформований Вишкіл УСС під керівництвом отамана, майбутнього командувача Української Галицької Армії ЗУНР Мирона Тарнавського (1869–1938), що займався військовим навчанням. Незмінний командант Коша під час Світової війни Никифор Гірняк (1885–1962) згадував: “В Легіоні УСС до 40 % – інтелігентів. Кіш не тільки вів акцію набору новобранців, але й був для них також школою воєнного ремесла, національної свідомости, а часто й грамотности. Кіш піклувався стрільцем, тоді коли він як реконзалесцент по зраненні або недузї довший час перебував у його постю, або як воєнний інвалід місяцями ждав на висуд, а потім покидав ряди Легіону. Для них влаштовував Кіш ріжнородні курси, виклади та дискусії, в якій доповнював свою національну свідомість та інформувався про становище української справи.

А навіть з тими стрільцями, яких забирали проти їх волі до австрійських стягів, удержував Кіш зв’язок, пересилав їм часописи та відомості про стрілецьке життя.

Усе те вимагало стільки духовної енергії та рук до праці, що невеликий та обмежений організаційним статутом апарат Коша не все міг виконати, як би годилося. Тому то приходилося мені, як командантові Коша нераз або махнути рукою

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 368. – Оп. 1. – Спр. (5)2. – Арк. 1–1 зв.

¹⁵ Українські Січові Стрільці 1914–1920. Репринтне відтворення з видання: Львів, 1935. – Львів: Слово, 1991. – С. 33.

¹⁶ Там само. – С. 34.

¹⁷ ЦДІАЛ України – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 13.

на організаційні обмеження й творити непередбачені статутом – так би мовити – нелегальні клітини, або обтяжувати людей, зайятих службово в якомусь відділі, працею не військовою (суспільного чи політичного) характеру.

Виміна людей здорових, здібних до фронтової служби на таких, що до неї не надавалися, виміна, котру мусів я робити від часу до часу в інтересі боєздатності Легіону, переривала тяглість праці Коша, або бодай хвиливе некорисно на ній відбивалося”¹⁸.

Ще на початку березня 1915 р. при Легіоні УСС була створена Пресова Квартира під орудою підхорунжого М. Урина-Безгрішного, основні завдання якої: вести культурно-виховну працю серед стрільців, навчати грамоти неписьменних; видавати часописи, у яких повідомляти про важливі події стрілецького життя; збирати матеріали до історії УСС; робити світлини стрільців, старшин та фотографувати різні картини з воєнного та побутового життя усусів і т. ін. Де б не перебували Січові стрільці – чи то на Закарпатті у 1915 р., чи в Галичині у 1916 р., чи на Волині в кінці 1916 р. – на початку 1917 р., всюди вони спричинилися до національного піднесення місцевого населення: засновували школи та гуртки самоосвіти; поширювали українську мову в громадських урядах; допомагали мешканцям у побутових турботах; під час польових робіт забезпечували селян необхідним інвентарем, насінням, робочою силою тощо. У с. Черче Рогатинського повіту стрільці упорядкували занедбане багно – прокопали рови, вистелили їх камінням, а біля джерела поставили маленький млинок з написом: “Млин цей замовлень не приймає”. Згодом там постав відомий своїми цілющими джерелами лікувальний санаторій.

Про побут усусів говорить Приказ по табору (в Розвадові) новобранців УСС від 14 березня 1917 р.: “Невільно в бараку курити, вогонь в печах мусить бути загашений о 9-ій вночі. Навколо і в бараку якнайбільший порядок. Офіцери повинні сказати своїм чурам про підтримування порядку. Цивільні особи повинні тільки в неділю відвідувати родичів або знайомих...

По перепустці залишати постій.

Стр. Поліщук покараний 5-дневним арештом за видалення з постою без перепустки.

Управа кожної сотні по одній четі 31.03.17 р. до роблення порядків в таборі – болото кругом – підгорнуте, долівка в кожному бараку чисто вимита.

Перед сном кожний стрілець має вичистити черевики, а онучі зложені на черевики.

Всюди має бути взірцевий порядок, а підхорунжі і підпоручники взірцем для других.

Кожний стрілець, стаючи до штабного звіту, має поголитися і підстригтися...

Недужі стрільці повинні працювати біля бараків – болото згорнути, а під час посухи – дорогу скропити водою.

Вода в збірниках має бути змінювана два рази тижнево – в суботу і середу.

Порядок перегляду: понеділок: кріс, багнет, лопатка; вівторок: блюза, шапка; середа: штани, ремінь, набійниця; четвер: обув, онучі, обвивачі; п’ятниця: наплечники, хлібник; субота: біле”¹⁹.

¹⁸ ЦДІАЛ України – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 25–26.

¹⁹ Там само. – Спр. 4. – Арк. 1–50.

Також належно дбали про харчове та інше забезпечення вишкільної групи стрільців: “рано: хліб 20 боч., цвібак – 150 пд., сушена ярина 30 кг, фасоля 15 кг, логоза 140 кг, квашена капуста – 3 ½ бочки, мука 100 кг, часник 10 кг, цибуля 10 кг, кава 1000 порцій, консерви – 90 шт., смалець 50 кг, сіль кухонна 130 кг, чай 9 кг, цукор – 120 кг, рум – 200 л, вино – 280 л, оцет – 10 л, папіроси – 3500 шт., також до файки 30 кг, мило – 45 кг, мармолада 220 кг, овес – 250 кг, нафта 25 л, кінський цвібак – 30 кг”²⁰.

Постійно провадили інтенсивні вишколи стрільців у польових умовах, вправлялися у стрільбі з рушниць, киданні ручних гармат, тактиці ведення бою, орудуванні крісом та багнетом в рукопашній сутичці та ін.

У 1916 р. старшинська делегація, почесні чети усусів, хор та оркестр брали участь у величних похоронах Івана Франка (1856–1916) у Львові на Личаківському цвинтарі. Коли у 1917 р. митрополит А. Шептицький (1865–1944) повернувся із заслання, то його побут знаходився у місцях дислокації Коша і Вишколу УСС. На початку жовтня 1917 р. в Розвадові владика Андрей відправив Польове Богослужіння із посвятою нового стрілецького прапора, який подарували Легіонові Жіночий комітет зі Львова²¹. Пізніше глава УГКЦ згадає полеглих у боях січовиків: “... Не можна сумніватися, що стрільці, які у війні покладали своє життя в обороні Батьківщини, виконуючи свій обов’язок або з любови до своїх рідних, вмерли як християни, смертю своєю стали учасниками Христових мук і в небі є учасниками Христової слави...”²².

Січове стрілецтво не лише вкрило себе славою героїв на полях битв під час воєнних дій, але й залишило в спадок масив культурно-мистецьких надбань, адже з середовища воїнів вийшли видатні поети, композитори, письменники, художники, публіцисти, науковці, громадські діячі українського відродження.

Відголоски повалення російського самодержавства внаслідок Лютневої революції 1917 р., утворення Української Центральної Ради заохотило усусів домагатися проголошення з’єднання з Великою Україною. Під час фронтового затишшя УСС наводили контакти із наддніпрянцями, які нерідко переростали у братання, що викликало негативну оцінку командування. Незважаючи на те, що в час розгортання воєнних дій, які проходили на українській землі, зокрема в Галичині, українці змушені були воювати в складі ворожих армій – Російській та Австро-Угорській, відбувався процес взаємного порозуміння, переростання імперської війни у національно-визвольну.

Ще напередодні Великої війни підросійські українці також готувалися до майбутньої збройної боротьби. Так, у 1912 р. відбулися контакти галичан і наддніпрянців з приводу розбудови українських товариств у Львові та Одесі²³. В роки Першої світової війни до лав російських збройних сил було мобілізовано 15 млн 755 тис. осіб, з них 6 млн були з України. Її територія стала ареною бойових дій одного з найчисленніших фронтів російської армії – Південно-Західного, на якому у квітні 1917 р. налічувалось 2,8 млн солдатів та офіцерів – майже 70 % з них були

²⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 42.

²¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 56, 68, 89.

²² Цит. за: *Часто П.* Вільне слово американської України. До 120-річчя “Свободи”, україномовного видання Українського Народного Союзу, всегромадської газети українців США (1893–2013) / П. Часто. – Нью-Йорк; Ужгород, 2012. – С. 591.

²³ *Вінцовський Т.* Іван Митрофанович Луценко (1863–1919): український націстворець / Т. Вінцовський, О. Музичко. – Київ: Гамазин, 2013. – С. 86–87.

українцями. Революцію 1917 р., що призвела до краху Російської імперії, здійснили українські вояки, які в Петрограді підтримали повсталий народ. Демократизація суспільства, поживлення національного життя поневолених народів, розгортання дії крайового органу – УЦР покликали воїнів-українців гуртуватися всюди, де була можливість, засновуючи національні комітети, громади, гуртки, клуби, товариства. В їхньому середовищі зародилася ініціатива створення українських військових частин. Вже у березні 1917 р. з ініціативи відомого самостійника Миколи Міхновського (1873–1924) у Києві почав діяти “Український військовий клуб імені Павла Полуботка”, члени якого вирішили негайно почати формування національних збройних сил. Ці настрої вилилися у вимоги виокремлення військовиків-українців – створюючи українізовані частини, з інших фронтів передислоковувати українців на Український фронт. Наприкінці квітня 1917 р. у Києві був сформований Перший Український полк імені гетьмана Б. Хмельницького, який очолив георгієвський кавалер, штабс-капітан Д. Путник-Гребенюк. Під час Першого Всеукраїнського військового з’їзду (5–8 травня 1917 р.) полку було передано малиновий прапор з портретом Богдана Хмельницького, який вишили черниці Фролівського монастиря. Під цим прапором полк склав присягу на вірність Україні²⁴.

В умовах деморалізації армії, масового дезертирства, поширення анархії в країні, на місцях стихійно почали створюватися загони територіальної самооборони. Українці пригадали свої мілітарні традиції, створюючи загони Вільного козацтва, які отримали поширення в багатьох населених пунктах Київщини, Лівобережжя, Волині. На з’їзді у квітні 1917 р. кошовим отаманом обрано С. Гризла. Козацтво зобов’язувалося “бути на варті волі та спокою в Україні”. На жовтень 1917 р. загони Вільного козацтва охоплювали територію від Волині до Кубані, чисельність яких становила 60 тис. озброєних добровольців²⁵.

Тимчасовий уряд та командування збройних сил Росії негативно сприйняло поширення українізації військових частин. Але згодом, в умовах поразки на фронтах та масової деморалізації армії, якій сприяла настирлива агітація та пропаганда большевиків, було зауважено, що українізовані частини найбільш дисципліновані та боєздатні. Тому генерал Л. Корнілов змушений був дати наказ про проведення українізації 34-го армійського корпусу 7-ї армії Південно-Західного Фронту. Так був утворений Перший Український корпус, який під командою нащадка гетьманського роду генерал-лейтенанта Павла Скоропадського (1873–1945) почав поповнюватися воїнами запасу, добровольцями, сотнями Вільного козацтва²⁶. Саме вони захистили українську владу восени 1917 р. від наступу збольшевизованого 2-го гвардійського корпусу на Київ.

Революційні події пробудили національну свідомість на усіх етнічно-історичних українських землях. Моряки Чорноморського флоту теж включилися у загальнонаціональний здвиг. Визначальною подією стало відзначення Зелених свят 1917 р., організоване Радою Севастопольської Української Чорноморської Громади. Разом з іншими в урочистостях брала участь Оксана Колчак, уродженка Полтави,

²⁴ *Реснт О.* Україна між світовими війнами (1914–1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії / О. Реснт, І. Коляда. – Київ: Школа, 2004. – С. 53–56.

²⁵ Там само. – С. 59–60, 83.

²⁶ Там само. – С. 82.

дружина командувача Чорноморського флоту. Вперше були вивішені національні прапори, а українці повиходили у вишиваних народних одностороях²⁷.

Жовтневий 1917 р. большевицький переворот у Петрограді активізував розвиток революційних подій у всій Росії. УЦР Третім універсалом проголосила створення Української Народної Республіки. Затуманені соціалістичними ідеями “братерства та рівності усіх народів” керівники Центральної Ради не усвідомлювали усю загрозу свого становища. Надії на виборний легітимний орган – Установчі Збори, українські політичні сили набрали 70 % голосів виборців, себе не виправдали. Адаже большевики зігнували волевиявлення народу, почавши неприкриту агресію супроти становлення української державності. В умовах ескалації революційної напруженості, загрози воєнної агресії діячі УЦР не спромоглися підпорядкувати собі чисельні загопи українізованих військових частин та добровольців Вільного козацтва. Тому на зламі 1917–1918 рр. не змогли дати належну відсіч наступу російських большевицьких сил.

Під впливом подій національного відродження в Україні звільнено з полону західних українців, які включаються у процеси національного державотворення. Вони безпосередньо брали участь у творенні збройних формувань Центральної Ради, а Галицько-Буковинський Курінь Січових стрільців під проводом Євгена Коновальця (1891–1938) разом з Гайдамацьким Кошем Слобідської України під командою Симона Петлюри (1879–1926) став найбоекватнішою військовою формацією Армії Української Народної Республіки. Разом з добровольчими загонами студентів та гімназистів, які дали бій переважаючим кількісно, в підготовці та озброєнні силам супротивника, здійснивши героїчний чин під Крутами, січовики боронили Україну під час Першої большевицько-української війни 1917–1918 рр. Незважаючи на відступ і втрату території, їм вдалося придушити антиукраїнське повстання на заводі “Арсенал” у Києві, стримати російські війська для успішної евакуації урядових структур УНР. Четвертим універсалом УЦР вдалося проголосити незалежність Української Народної Республіки, що стало дороговказом для подальшої боротьби.

Легіон УСС у складі австро-угорських військ відбув низку битв, зупинив російські війська і не дав їм захопити Галичину. Після Берестейського миру, весною 1918 р. усуси прийшли на Надніпрянщину, визволяючи українську землю від російсько-большевицьких військ. Очолював групу цісарської армії, в склад якої входили УСС, племінник імператора Карла, ерцгерцог Вільгельм Габсбург (1895–1948), відомий в українських колах як Василь Вишиваний. Він залишив таку характеристику українських воїнів: “...Я взагалі вважав українців найкращими жовнірами.

Тільки вони трохи подібні до овець: як мають провід котрому вірять, то підуть в огонь, і в воду, той виконають навіть річи, які виглядають неможливими до виконання.

Одну тільки хибу має український жовнір, занадто добродушний. Навіть покривджений не протестує й не жалується.

²⁷ Україна у вогні революції. Спогади учасників національно-визвольних змагань 1917–1920-х років. – Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2009. – С. 17–18.

Український жовнір має такі нерви, які необхідні для жовніра першої якості. Так восени 1917 р. на Брідщині в окопах між двох українців, які спокійно відпочивали, впала граната (стріляли монею) ті навіть не ворохнулися, тільки мов на команду крикнули свою улюблену лайку.

Словом уважаю українського жовніра на першорядний матеріал в світі.

Український жовнір витривалий на голод і нужду, на труди й невігоди.

Найслабше місце в душі українського жовніра то це недостача власної ініціативи. Але не на приказ – все виконають. Добре орієнтується, навіть вночі. Супроти добрих офіцерів, які дбають за своїх людей – український жовнір вірний до смерті”²⁸.

Перша світова війна тривала 51 місяць і 2 тижні. Загинуло 9,2 млн військових, 10,5 млн осіб мирного населення, ще 21 млн осіб поранено. У війні брали участь 32 країни з 5 континентів. Воєнні дії велися на територіях 14 країн. Мобілізовано до збройних сил – 74 млн осіб. У 1914 р. в Європі правила 41 династія, а у 1920 р. залишилося 17 монархій²⁹.

Внаслідок закінчення Великої війни наприкінці 1918 р. в Європі запанував довгоочікуваний мир, народи континенту почали відбудову своїх країн. Але для українців продовжувалася війна за оборону національної державності. Вона проходила в умовах експансії сусідів на наші споконвічні землі. Як твердили українські воїни: “Ми йдемо виборювати незалежну Україну... День волі Росії і Польщі не сміє бути днем похоронів України”³⁰. В роки воєнного протистояння, коли державотворчі потуги українців були проігноровані світовим співтовариством, пророчо звучали слова Головного Отамана українських військ С. Петлюри: “Ми потребуємо... скорої матеріальної помочі. Ми, перші, які підняли боротьбу з большевизмом. Ми не переставали його поборювати. Наші люди також втомлені, ми не переставали вірити в поміч Антанти, але сьогодні починають вони боятися за неї.

Одинока наша сила – се наш нарід. Наша армія мусить лишитися армією демократичною і національною... Добровольців і большевиків наші однаково ненавидять. Бо завсідги то є північна Росія, що приходить до нас приказувати.

Після довголітньої неволі країна прагне жити. Можливо сим разом вона піддасться. Але неминуче вдарить день, вдарить година пімсти і волі. Скорше не буде миру для Європи!...”³¹.

Аналізуючи хід воєнних дій в Україні під час національно-визвольних змагань, зауважимо, що українці потерпіли насамперед мілітарну поразку, адже неможливо було успішно воювати в кільці ворожих фронтів із переважаючими силами супротивників за відсутності союзників, допомоги світової спільноти та визнання державницького суверенітету від країн Антанти – переможниць у Першій світовій війні. Національні політичні проводи і війська не здалися на милість ворога, організовано емігрували, не припинили боротьби, але проводили її в інших умовах та іншими методами.

²⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1198. – Арк. 7–8.

²⁹ Іваницька О. Історія міжнародних відносин (1918–1945 роки): навч. посібник / О. Іваницька. – Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2011. – С. 67.

³⁰ Стрілець. Часопис для українського війська (Стрий). – 1919. – 25 березня. – Ч. 13. – С. 2.

³¹ Цит. за: Часто П. Вільне слово американської України ... – С. 368.

Світовій спільноті необхідно визнати, що завдяки саме українським збройним силам, масовому повстанчому руху супроти поширення большевицької навали, Європа уникнула “світової комуністичної революції”, яка на її центрально-східну частину прийшла лише після Другої світової війни. Тому слушно було б вивчити уроки минулого, коли ігнорування інтересів України обернулося для Європи і світу великими втратами.

Игорь Гаврылив. Украинский милитаризм: история становления накануне и в годы Первой мировой войны

Сделано экскурс в историю военных побед украинцев, которые веками противостояли азиатской экспансии, оберегая восточные границы Европы. Показано формирование Вооруженных сил Украины в годы Великой войны, что способствовало восстановлению национальной государственности.

Ключевые слова: милитаризм, война, национальная армия, казаки, Сечевые стрельцы, украинская государственность.

Ihor Havryliv. History of Ukrainian militarism: the beginnings (the eve and period of World War I)

The article discusses history of Ukrainian military victories which for centuries resisted Asian expansion and protected the eastern borders of Europe. It examines the formation of the Ukrainian military in the Great War, which contributed to the restoration of national independence.

Key words: militarism, World War I, national army, the Cossacks, the Sich Riflemen, Ukrainian statehood.